

СЛОВ'ЯНСЬКІ ДВА КРИЛА

Академікові Григорію Петровичу Півтораку — 75!

Поступ людства завжди визначають особистості, що творять у незапльомованому просторі «спорідненої праці». Тільки цей спосіб самореалізації забезпечує основу для щастя конкретного індивіда та сприяє піднесенню всього народу. Таку думку можна підтвердити прикладами із життя людей різних покликань, проте наведений принцип відіграє надзвичайну роль серед науковців, у когорті тих, хто вигострює розум нації. Лише дотримання засад праці за покликанням, порядність і правдива уважність до фактів дає змогу стати Вченим.

В умовах сьогодення перед нашою лінгвістикою, та й узагалі перед українською гуманітаристикою початку XXI ст., постали неосягненні проблеми, бо доводиться не тільки розв'язувати питання, що їх ставить наша бурхлива доба, а й раз у раз реагувати на задоволені наукові «кривди», спричинені тривалим пануванням догми несвободи. І хоча нині нефахівці часто люблять порушувати мовознавчі (мовні) питання, на щастя, вітчизняна наука ще має змогу відокремити зерно від полови в цій царині, адже не втратила сильних, авторитетних і виважених голосів своїх найдостойніших речників, серед яких по-особливному звучить слово академіка НАН України Григорія Петровича Півторака: «... Розглядати історію українців та української мови поза часом і простором та поза історією слов'янства взагалі — озна-

Г.П. Півторака

чає відриватися від наукового ґрунту й літати в хмарах мрій і вигадок. ... Наука визнає лише факти — тільки вони дають підставу робити певні висновки чи висувати вірогідні гіпотези, котрі згодом можуть бути переконливо доведені або аргументовано спростовані. Непрофесійність, некомпетентність, дилетантизм і відвертий авантюризм несумісні з науковим підходом, хоч якими б шляхетними й патріотичними міркуваннями не керувалися автори, що мимовільно впадають у ці пороки. Замість бажаного результату такі дослідження дезорієнтують читачів, дискредитують українську суспільствознавчу науку перед світовою громадськістю»¹.

¹ Півторака Г. Українці: звідки ми і наша мова. — К.: Наукова думка, 1993. — С.5.

Г.П. Півторак народився 14 червня 1935 року в с. Томашівці Недригайлівського району Сумської обл. За освітою — історик і філолог (закінчив із відзнакою історико-філологічний факультет Полтавського педагогічного інституту ім. В.Г. Короленка в 1959 році). Кандидатську дисертацію «Історія інфінітива в білоруській мові» (написану білоруською мовою) захистив 1965 року в Інституті мовознавства ім. Якуба Коласа АН БРСР, а докторську — «Формування і діалектна диференціація східнослов'янського етномовного ареалу до XIII ст. (Історико-фонетичний нарис)» — у 1989 році з трьох спеціальностей: «українська мова», «російська мова», «слов'янські мови». Г.П. Півторакові присвоєно вчені звання старшого наукового співробітника (1981) та професора (1992) зі спеціальності «слов'янські мови». У 1997 році він став членом-кореспондентом НАН України, а 2009 року обраний академіком НАН України зі спеціальності «слов'янські мови».

Нині Г.П. Півторак — завідувач відділу Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, а також заступник академіка-секретаря Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, голова спецради для захисту докторських і кандидатських дисертацій при Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, член аналогічної спецради в Інституті філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, член Української національної правописної комісії, віце-президент Міжнародної й президент Української асоціації білорусистів.

Г.П. Півторак — висококваліфікований фахівець широкого профілю в галузі мовознавства, один із найвідоміших славистів в Україні. Він створив понад 250 наукових праць із проблем етно- і глотогенезу слов'ян, історії та діалектології східнослов'янських мов, етимології, україністики й білорусистики, культури мови, зокрема написав сім індивідуальних і був співавтором чотирьох колективних монографій. Його

розвідки «Морфологія інфінітива у східнослов'янських мовах» (1974), «Формування і діалектна диференціація давньоруської мови» (1988), «Українці: звідки ми і наша мова» (1993), «Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів слов'янських зі спільної коліски» (2001, друге, доповнене видання — 2004) не тільки істотно вплинули на розвиток сучасного слов'янського мовознавства, а й стали настільними книгами студентів гуманітарних факультетів. У колективних монографіях «Проблеми сопоставительной стилистики восточнославянских языков» (1981), «Историческая типология славянских языков» (1986) та ін. перу академіка належать окремі важливі частини. Він один із авторів і член редколегії «Етимологічного словника української мови» в семи томах (написав 3 507 етимологічних статей, значну частину яких за обсягом і змістом можна вважати окремими працями).

Науковим студіям Г.П. Півторака притаманна ґрунтовність, новаторські пошуки, комплексний підхід до вивчення поставлених мовознавчих проблем, що знаходить свій вияв у поєднанні аналізу лінгвістичних матеріалів (лінгвогеографічних фактів та свідчень писемних пам'яток) і наукових здобутків інших суспільних наук (історії, археології, антропології). Учений відродив білорусистику в Україні. Протягом восьми років (1989–1996) викладав за сумісництвом навчальні курси «Білоруська мова та література», «Вступ до слов'янської філології» та спецкурси «Порівняльна граматики слов'янських мов», «Мовна ситуація в Україні в контексті історичного розвитку суспільства» в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка, уперше в Україні видав підручник «Білоруська мова» (1997) та «Білорусько-український словник» (у співавторстві, 2006). Упродовж 1996–2000 рр. викладав за сумісництвом навчальні курси «Історична граматики української мови» та «Історія української літературної мови» в

Уманському державному педагогічному інституті ім. Павла Тичини.

Тезу про відродження білорусистики в Україні варто деталізувати. У сучасну добу це здається нереальним, але майже впродовж усього післявоєнного радянського періоду ми не мали наукової школи, що вивчала б і популяризувала мову й культуру нашої сусідки — Білорусі, хоча саме українські науковці, здебільшого львів'яни, були одними з перших засновників світової білорусистики як окремої наукової галузі на початку ХХ ст. (І. Свенціцький, І. Крип'якевич, В. Щурат та ін.). Роль *«культурного центру білорусистики в Україні й провідного осередку білорусько-українських літературних взаємозв'язків»* протягом ХХ ст. не раз виконував Львів. *«Таким це місто залишається й нині»*². Проте в жодному вищому навчальному закладі України до початку 1990-х рр. фахово не вивчали білоруської мови та літератури, а україністика, нічого критися, ще й досі дуже часто несистематично оперує фактами білоруської мови та культури, що мало сприяє вивченню нашої мови й культури на широкому слов'янському тлі. Завдяки праці Г.П. Півторака білорусистика посіла належне місце серед філологічних спеціальностей в Україні, хоч йому як академічному працівникові було й нелегко поєднувати дослідницьку діяльність та викладацьку роботу. Наприкінці 2009 року в Національному університеті ім. Тараса Шевченка під час візиту Президента Республіки Білорусь до України відкрито Центр білоруської мови та культури, але ґрунт для діяльності такої установи підготовано впродовж кількох останніх десятиліть — провідну роль у цьому відіграв Григорій Петрович. І розглянуті факти треба враховувати під час створення історії вітчизняної білорусистики.

² Нариси білорусько-українських літературних зв'язків: Культурно-історичний та літературознавчі аспекти проблеми / Передм.; пер. з білорус. та рос. Г. Півторака. — К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2003. — С.11.

Наукова діяльність Г.П. Півторака здобула міжнародне визнання. Позитивні рецензії на праці академіка з'являлися не тільки в українських, а й у зарубіжних часописах. Відгуки на його розвідки вміщували *«Польмя»*, *«Кантакты і дьялогі»* (Білорусь), *«Съпоставително езиковзнание»* (Болгарія), *«Opera Slavica»* (Чехія), славістичні видання Каліфорнійського й Гарвардського університетів (США). Каліфорнійський університет (1990) та чеський Інститут славистики Університету ім. Масарика в м. Брно (2000) залучали до співпраці Г.П. Півторака як наукового експерта-славіста.

Доробок Григорія Петровича був відзначений нагородами — премією ім. І. Франка НАН України за цикл праць з етногенезу східних слов'ян (1995), премією президентів академії наук України, Білорусі й Молдови за працю *«Нариси білорусько-українських літературних зв'язків: Культурно-історичний та літературознавчі аспекти проблеми»* (у співавторстві, 2003) і премією ім. О.О. Потебні НАН України за *«Білорусько-український словник»* (у співавторстві, 2010).

Такі майже енциклопедичні відомості про видатного вченого, а скільки зусиль і пошуків треба було докласти, щоб досягти цього! За Григорієм Сковородою, *«спорідненість»* утверджується працелюбністю, бо навіть орлові, що склав крила, важко летіти. Так і тут — найвищого виміру *«спорідненості»* академік Г.П. Півторак досягнув своєю працелюбністю. Автор цієї статті як учень академіка (також особливий привілей) може більше розповісти, адже запам'ятав на все життя Вчителеву науку: погляд та інтонацію (лагідну й сувору), зауваги на берегах статей і дисертації (прихильні, приправлені гумором, сповнені гострої критики), неймовірно гарний, чіткий і впевнений почерк, неначе призначений для наслідування, вимогливість і пунктуальність, надзвичайну наполегливість і послідовність, непохитність у переконаннях і вміння постійно знаходити щось нове, захоплюватися чимось оригінальним, не засиджуватися на місці, лю-

бов до музики! Рука Вчителя каліграфічно закарбувала для державних стандартів — отже, і для всього народу — писану форму реабілітованого *Г, г*. Наші школярі мають знати драму цієї літери, що існувала в українській графіці з XVII ст., а до шкільних прописів знову повернулася тільки наприкінці XX ст.

Мені пощастило 1993 року стати першим аспірантом Григорія Петровича Півторака, а до того вивчати під його проводом білорусистику в Київському університеті ім. Тараса Шевченка. Упродовж 1991–1992 рр. я вдосконалював знання з білоруської мови та літератури в Мінську, на філологічному факультеті Білоруського університету. Часи були нелегкі: розпадався Радянський Союз, дошкуляла нестача товарів, у Білорусі та в Україні для захисту ринків запровадили купони. Мені далеко від Батьківщини найбільше допікали не так одвічно невлаштований побут або напружене навчання на два університети, як туга за рідним краєм, бо, попри любов до всього білоруського, хотілося — аж боліло! — чути живе українське слово. І Григорій Петрович надсилав до Мінська листи, що стали для мене неабиякою підтримкою. *«Оскільки будь-яка нація починається з мови, роль філологів — особлива»*, — писав Учитель 5 жовтня 1991 року, підбадьорюючи мене. На його думку, входження України до світової спільноти народів залежатиме передусім від кваліфікованих і патріотично налаштованих кадрів. Ці нові покоління й будуватимуть суверенну Україну. *«Це — складний і довгий шлях. Так само поступово, як ми все своє втрачали, — так майже непомітно, без зайвого галасу й «революційних стрибків», будемо все й відновлювати — іншого шляху нема й не буде»*, — упевнено твердив він. Кілька рядків, а створюють такі важливі штрихи до портрета людини, яка любить рідну культуру, дбає про неї, уміє виховувати.

Академік глибоко вивчає українську мову в різних аспектах її історичного розвитку, самовіддано популяризує білоруську мову й

літературу, не дозволяючи ні собі, ні іншим відходити від непохитної доказової бази та фундаментальних принципів наукових досліджень, а також мужньо обстоює багатогранність істини, що не завжди легко. Саме тільки спростування теорії давньоруської мови й народності, на яке наважився Григорій Петрович Півторак, багато про що свідчить. Його логічне й не обтяжене пошуками міфів трактування глотогенезу слов'ян дасть добрий урожай і тепер, і в найближчій перспективі. В.М. Мокієнко, доктор філологічних наук, професор Санкт-Петербурзького державного університету, заслужений професор Грайсвальдського університету (Німеччина) з цього приводу зауважував: *«Книжки Г.П. Півторака про походження української мови послідовно доводять етномовну диференціацію українського, російського та білоруського народів у більш ранню добу, ніж гадали досі, і впроваджують до славістики нові переконливі та яскраві факти як дивергенції, так і конвергенції відповідних мовних ареалів. Багато славістів тепер дивляться на слов'янський етногенез очима професора Г.П. Півторака, у чому автор цих рядків мав змогу переконатися на останньому XIV-му Міжнародному конгресі славістів в Охриді (2008, Македонія)»*.

В основу доробку академіка Г.П. Півторака покладено міцний підмурівок доказів і вимогливу методологію пошуків, що утверджують наукову істину: *«Не існує ніякої угоди, жодної доброї мети, ніякої особливої милості, через які був би даний Божественний або людський дозвіл казати неправду»* (Аврелій Августин). І якщо такий підхід стане визначальним для всіх соціогуманітарних досліджень у нашій країні, то українська гуманітаристика зможе вийти на передові рубежі світової науки.

Олександр СКОПНЕНКО,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу
загальнослав'янської проблематики та
східнослов'янських мов
Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні
НАН України